

**BOLALAR BILAN SO'ZLASHISH — DIALOG NUTQNI SHAKLLANTIRISH
ORQALI
MULOQOT KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISH**

M.O.Normirzayeva

**Maktabgacha ta'lim tashkilotlari direktor va
mutaxassislarini qayta tayyorlash va ularning
malakasini oshirish instituti katta o'qituvchisi**

Annotatsiya:

Mazkur maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarni dialog nutqini shakllantirish ish mazmuni, so'zlashuv nutqiga qo'yilgan vazifalar, maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablarida so'zlashuv nutqiga quyidagi talablar haqida yoritib berildi.

Tayanch so'z va iboralar:

Bolalar dialog nutqi, suhbat, faol ishtirok etish, berilgan savollar, til vazifalari, nutqiy sifatlar, innovatsion metodlar, bolalar kitoblari, voqeband-ijroli o'yinlar.

Аннотация:

В данной статье рассматривается содержание работы по формированию диалогической речи у детей дошкольного возраста, задачи, поставленные для диалогической речи, и следующие требования к диалогической речи в государственных требованиях к развитию детей дошкольного возраста.

Ключевые слова и фразы:

Диалогическая речь детей, беседа, активное участие, задаваемые вопросы, языковые задачи, качества речи, инновационные методы, детские книги, подвижные игры.

Abstract:

This article discusses the content of the work on the formation of dialogic speech in preschool children, the tasks set for dialogic speech, and the following requirements for dialogic speech in the state requirements for the development of preschool children.

Key words and phrases:

Children's dialogic speech, conversation, active participation, questions asked, language tasks, speech qualities, innovative methods, children's books, action-packed games.

So'zlashuv nutqi og'zaki nutqning ancha oddiy shakli bo'lib, u suhbatdoshlar tomonidan quvvatlanadi. So'zlovchilar turli vositalardan (ifodali vosita, ko'z qarashlar, imo-ishora, intonatsiya va hokazolar) foydalanib, bir-birlarini tushunadilar. So'zlovchilar uchun muhokama etiladigan predmet (buyum, narsa) ma'lum bo'ladi. Bu nutq shakli sintaktik tomonidan ham juda oddiy: tugallanmagan gaplardan, xitob, undov so'zlardan foydalaniladi; u savol va javoblardan, luqma tashlashdan va qisqa xabarlardan iborat bo'ladi. Ruhshunoslikda oddiy dialog (tayyorlanmagan) bilan suhbat o'rtasidagi farq aniqlangan. Suhbat o'ziga xos dialog bo'lib, ma'lum bir mavzu yo'nalishidan iborat bo'ladi. Suhbatning maqsadi qandaydir savolni (masalan, mavzuni) muhokama qilishdir. Suhbatni olib borish uchun suhbatda ishtirok etuvchilar oldindan tayyorlanadilar, unda kengroq ma'lumotlar ko'proq bo'ladi.

So'zlashuv nutqi bog'langan, tushunarli bo'lishi kerak. Maktabgacha yoshidagi bolalar so'zlashuv nutqini kattalar rahbarligida egallashadi. 4-5 yoshli bolalar sekin-astalik bilan fikrni keng

va to'liq bayon etishga o'ta boshlaydilar. So'zlashganda ko'plab savollar (Nega? Nima uchun?) bera boshlaydilar. 5 yoshli bolalar uzoq vaqt davomida so'zlashish qobiliyatiga ega bo'ladi. Bola bunday so'zlashuvda savollarga javob beradi, suhbatdoshini tinglaydi va hokazo.

O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablarida so'zlashuv nutqiga quyidagi talablar, vazifalar qo'yilgan: Bolada nutqni tinglash va anglash, so'zlashish va muloqot qilish malakasini shakllantirish. Ularni savol bilan murojaat etishga o'rgatish.

O'rta va katta guruhlar uchun ularning so'zlashuv nutqiga qo'yilgan vazifalar ancha murakkablashadi: suhbat vaqtida faol ishtirok etish; mavzu bo'yicha berilgan savollarga tushunib, qisqa va to'la javob berish, o'rtoqlarining berayotgan javoblariga e'tibor berish malakasi oshiriladi. Bolalarni so'zlashuv nutqiga o'rgatish til vazifalarini (javob shakllari, savol) bajaribgina qolmasdan, balki nutqiy sifatlarni (samimiylilik, dilkashlik, xushmuomalalik, vazminlik va hokazo) va bir qancha xulq-odob qoidalarini ham hal qilishi lozim.

Tarbiyachining bolalar so'zlashuv nutqiga ta'sir etish yo'llari juda xilma-xildir. Hamma guruhlarda bu vazifani amalga oshirishga yordam beruvchi vosita — bu kundalik hayot jarayonida bolalarning so'zlashuv nutqiga rahbarlik qilishdir. Shuningdek, so'zlashuv nutqi turli xil mashg'ulotlarda ham shakllantirib boriladi.

Kichik guruhlarda nutq faolligi va so'zlashish malakasi hayotiy vaziyatlardagi muloqot va bolalarning faoliyatlari jarayonida tarbiyalanib boradi. Bu jarayon bolaning maktabgacha ta'lim tashkilotiga kelgan kunidanoq boshlanadi.

Tarbiyachi bolalar bilan so'zlashganda buyumlarning nominigina so'rab qolmasdan, balki ularning sifatlarini, qismlarini, u bilan qilinadigan harakatlarni ham so'raydi.

Tarbiyachining o'zi bolalarni so'zlashishga undashi (tarbiyachi yordamchisining ismini, otasining ismini, ayrim bolalarning ismini, qushning, gulning nomini aytishni so'rash va hokazo), ularning tashabbusini quvvatlashi kerak. Agar bola maktabgacha ta'lim tashkilotida birinchi kelgan kunida gapga aralashmasa, odamovi bo'lib o'tirsa, tarbiyachi bunday bola bilan alohida munosabatda bo'lishi, unga shirin so'z aytishi, u bilan o'ynashi, buyumni harakatda ko'rsatishi va harakatlarni aytishi kerak.

Bolalar bilan so'zlashishni tashkil etishda tarbiyachi yordamchisiga ham faol ishtirok etishi lozim. Tarbiyachi yordamchisiga bolani o'ziga qarata iltimos va murojaat qilishiga, uni so'zlar, jumlar bilan ifodalashga o'rgatib borishi kerak.

Tarbiyachi bolalardan bugun qayerga borganlarini, yer maydonchasi yoki tabiat burchagida qanday yangiliklarni ko'rganlarini so'raydi. Bunday so'zlashuvga ko'proq kam gapiradigan, indamas bolalarni (ularga murojaat qilish: Ahmad ham bordimi? Sayyora ham quyonlarga sabzi berdimi?) jalb qilish juda zarurdir. Bolalarda so'zlashuv nutqi malakalarini shakllantirish uchun so'zli topshiriqlar berish usulidan foydalaniladi. Buning uchun tarbiyachining o'zi iltimos qilish nanumasini aytib beradi, ba'zan esa kichkintoyga buni takrorlashni taklif etadi. Bunday topshiriq samimiy nutq shaklini mustahkamlashga yordam beradi.

Tarbiyachi so'zlashuv nutqining rivoji uchun bolalar bilan birgalikda rasmlarni, bolalar kitoblarini va ulardagi suratlarni ko'rib chiqishni tashkil etadi. Ma'lum bir mavzuda so'zlashish uchun tarbiyachining uncha katta bo'lmagan (Men avtobusda nimani ko'rdim?) hikoyalari bo'lib o'tgan xuddi shunga o'xshash voqeani bolalar yodiga tushirishga yordam beradi, mulohaza yuritishi va baho berishini faollashtiradi.

Bunda eng natijali usullardan biri — turli yoshdagi bolalarni birlashtirish va boshqa guruhlariga borishni tashkil etishdir. Chunki kichik guruhga kelgan katta guruh bolalari kichkintoylardan ularning o'yinchoqlari, kitoblari va boshqalar haqida so'raydilar.

Bolalarning so'zlashuv nutqini rivojlantirishga ularning o'yinlari, ayniqsa, voqeaband-ijroli o'yinlar: “Kasalxona” “Sartaroshxona”, “Haydovchi-haydovchi”, “Do'kon-do'kon”, “Dengiz va cho'l”, “Kitoblar suhbat”, “Tuya va tuyaqush”(o'rta guruhda) va hokazolar katta ahamiyatga ega.

Shuningdek, bolalarning mehnat faoliyati ham so'zlashuv nutqini rivojlantirish imkonini beradi. Masalan: tuvakdagi pomidor ko'chatini jo'yaklarga ekish jarayonida tarbiyachi bolalar bilan quyidagi mazmunda so'zlashadi (biror bir tuvakka ko'chat egasining — bolaning ismi yoziladi):

Tarbiyachi: Bolalar, hammangiz ko'chat ekilgan tuvaklaringizni olib keldingizmi? Bolalar: Ha!

Tarbiyachi: Bolalar, aytinglar-chi, tuvakdagi ko'chatni yerga o'tkazganimizdan keyin kimning ko'chati qayerda ekanligini qanday bilasiz?

Lola: Tuvakni yerga to'liq ko'mmasdan, ism yozilgan joyni ko'rinarli qilib qo'yish kerak.

Akmal: Tuvakka uzun xivich (cho'p) tiqib qo'yib, unga ismlarimiz yozilgan qog'ozchalarni osib qo'yish kerak.

Tarbiyachi: Mana, ikkita taklif: Lola tuvakni to'liq ko'mmaslikni, ismlar yozilgan joyni ko'rinarli qilib qoldirishni, Akmal esa tuvakka yoki tuvak yoniga uzun cho'p tiqib, unga ismlar yozib qo'yilgan qog'ozlarni osib qo'yishni taklif etishyapti. Bu ikki taklifni muhokama qilamiz. Qaysi taklif yaxshiroq? Gavhar, sen nima deb o'ylaysan?

Gavhar: Kelinglar, ko'chat ekilgan tuvakni yerga oxirigacha ko'mamiz.

Tarbiyachi: Shuhrat, sen ayt-chi, agar biz tuvakni yerga oxirigacha ko'mmasak, yozuvini ko'rinarli qilib qoldirsak-da, ko'chatni sug'orish uchun suv quysak, unda bolalarning ismi yozilgan joy nima bo'ladi?

Shuhrat: Tuvakdagi yozuvlarga loy yopishib, yozuv ko'rinmaydi.

Tarbiyachi: To'g'ri aytasan, Shuhrat.

Akmal: Mening taklifim Lolaning taklifidan yaxshiroq!

Tarbiyachi: o'z-o'zini maqtab gapirish yaxshi emas. Bu beodoblik hisoblanadi. Sening taklifing yaxshi yoki yaxshi emasligini boshqa bolalar aytishsin.

Behzod: Akmal yaxshi taklifni aytdi.

Tarbiyachi: Nima uchun?

Behzod: Chunki uzun cho'pga yozib qo'yilgan yozuvlar yaxshi ko'rinadi.

Tarbiyachi: Ko'chatni bemalol sug'orish mumkin. Yozuvlar o'chib ketmaydi. Hozir Sherzod bilan Gavhar duradgor Ahmad akaga borib, ulardan uzun cho'p (reyka) borligini aniqlashadi. Bizga 25 ta uzun cho'p kerak. Siz buni Ahmad akaga qanday tushuntirasiz?

Har bir bola duradgor bilan bo'ladigan so'zlashuvlarning mazmunini aytishadi. Tarbiyachi aytilgan fikrlarning ichidan eng qisqa va tushunarlisini tanlab oladi va kichkintoyga duradgorga borib, o'zining iltimosini xuddi shunday tushuntirishni tavsiya etadi.

Katta guruhlarda ham shu usullardan foydalaniladi, biroq so'zlashuv nutqining mavzulari, topshiriq va hikoyalarning mazmuni murakkablashadi. Ushbu guruhda ko'proq kattalar bilan muloqotda bo'lish malakalarini o'stirishga, jamoat joylarida so'zlashish qoidalariga amal qilishga katta ahamiyat beriladi. Jamoa bo'lib so'zlashishda bolalarning javobini to'ldirishga, tuzatishga, so'rashga, qayta so'rashga o'rgatadi. Shu tariqa kundalik hayot jarayonida bolalarning so'zlashuv nutqi shakllantirib boriladi.

Bolalarning so'zlashuv (dialogik) nutqini tarkib toptirishda maxsus mashg'ulotlar ham olib boriladi. Bu mashg'ulotlar:

- 1) suhbatlar;
- 2) ta'limiy o'yinlar;
- 3) suratlarini ko'rib chiqish va u haqda suhbat.

Suhbat ta'lim-tarbiyaviy ishning murakkab turidir. Suhbat tarbiyachining guruhdagi hamma bolalar bilan ma'lum bir mavzu yuzasidan maqsadga qaratilgan holda tashkiliy so'zlashishidir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida bolalar bilan o'tkaziladigan suhbat ularning kundalik faoliyatlari va turli voqea-hodisalarni kuzatishi natijasida olgan tushunchalarini aniqlash va ularni bir tizimga solish maqsadida o'tkaziladi. Tarbiyachi bolalar bilan suhbatni tashkil etar ekan, u bolalarga haqiqatni to'liq va chuqur idrok qilishga yordam beradi, ularning diqqatini tushunish qiyin bo'lgan voqea-hodisalarga jalb qiladi. Suhbat mashg'ulotida bola ilgari ko'rgan, kuzatgan voqea va hodisalarni qaytadan esga tushiradi, mantiqiy fikr yuritadi, tahlil va muhokama qiladi. Suhbat bolalarni jamoaga birlashtiradi, bir-birlariga bo'lgan qiziqishni oshiradi, bilim va tasavvurlarini mustahkamlaydi, ularning nutqiga (lug'atini faollashtirishga, grammatik shakllarni takomillashtirishga) sezilarli darajada ta'sir etadi, tarbiyachining gaplarini, o'rtoqlarining berayotgan javobini e'tibor bilan eshitishga odatlanadilar. Suhbat bolalarni o'z fikri bilan o'rtoqlashishga, jamoada so'zlashishga, faoligini oshirishga, o'z-o'zini tuta bilishga odatlantiradi, dunyoqarashini shakllantiradi, ya'ni yuqori axloqiy sifatlarni tarbiyalashda katta ahamiyat kasb etadi. Suhbat metodikasi bolalarda bilim, axloqiy sifatlarni tarkib toptirish bilangina cheklanmay, balki ularning bog'lanishli nutqini o'stirishda, tevarak-atrofdagi narsalarga qiziqishiga, ularni aniq ko'rishga va ushbu narsalarga nisbatan to'g'ri munosabatda bo'lishga o'rgatishda muhim vosita hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1.O'zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrda "Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi O'RQ 595-sonli Qonuni.

2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida" 2024-yil 30-sentabrdagi PF-152-son Farmoni.

3.O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirining 2024 yil 8 noyabrdagi "Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida malaka oshirishning "Metodik mahorat kuni" va "Metodik mahorat soati" tadbirlarini bosqichma-bosqich joriy etish to'g'risida"gi 362-sonli buyrug'i

4.O'zbekiston Respublikasining maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun "Ilk qadam" davlat o'quv dasturi (2-nashr), 2022-yil.

5.O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi "Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida malaka oshirishning "Metodik mahorat kuni" va "Metodik mahorat soati" o'quv qo'llanmasi, 2024-yil.

6. Abdullayeva N.Sh. va boshqalar. "Nutq o'stirish metodikasi" Toshkent -2020- y

7. Qodirova F.R., Fayzullayeva M.Z., Rizayeva M.M. "Katta guruhda savodxonlikka o'rgatish. Tarbiyachilar uchun o'quv qo'llanma. Toshkent -2025.

8. Qodirova F.R., Fayzullayeva, M.Z., Fayzullayeva Sh.Sh "Maktabga tayyorlov guruhlarida nutq, o'qish va yozish malakalarini rivojlantirish ta'limiy faoliyatini tashkil etish" Tarbiyachilar uchun o'quv qo'llanma. Toshkent